

EGYHÁZI HAGYOMÁNYŐRZÉS ÉS A HAGYOMÁNY KÉPVISELETÉNEK ÉRTELMI SÉGI FELADATA

Talán korunk legnagyobb hatású változása a kommunizmus magántulajdon-ellenes utópiájának megdőlése. A világhatalmi ambíciókat tápláló erőszakos ideológia váratlan bukása után könnyen az a benyomásunk támad, hogy az utópikus gondolkodás eltévelyedésétől mára tökéletesen megszabadultunk. Pedig a magántulajdon szentségének elismerése, ahogy a bibliai parancsolat mondja: más házának, mezejének el nem kívánása, vagyis a polgári mentalitásnak a lét rendje szerinti jelenségként való bemutatása önmagában nem jelenti az "osztály nélküli" társadalom célkitűzésének, az ellentétek immanens, evilági megoldására irányuló törekvéseknek a föladását, hiszen itt ma így vagy úgy mindannyian polgárok és csak polgárok vagyunk, jóllehet egyáltalán nem lebecsülendő, hogy ebben az "osztály nélküli", szociálisan-szellemileg egynemű társadalomban a szocialista ember kiagyalt jelszava helyére egy reális történelmi létező, a polgár lépett.

A civilizált világot ma bűvöletében tartó polgári utópiától csak akkor szabadulhatunk meg, ha elismerjük és viszonyainkban érvényesítjük azt a gondolatot, hogy bár a polgári létezési mód a lét rendje szerint van, az ember nem par excellence polgár, s ezért a polgár csak akkor őrizheti meg emberi arculatát, akkor nem tagadja meg az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtettségét, igazodik a hagyományt elfogadva a teremtés rendjéhez, ha tiszteletben tartja saját határait, ha köteles és normális szerénységgel megengedi maga mellett a tőle különböző és vele kétségtelenül bizonyos értelemben ellentétben álló, de ugyanakkor őt kiegyenlíteni hivatott arisztokratikus értelmiségi szempontot. Az érdekeit következetesen érvényesítő, a viszonyokhoz szívós vitalitással alkalmazkodó és az élet reprodukálásának, a "termelésnek" a föladatába belemerülő polgár — legyen mégannyira tisztességes, a létre nyitott, istenhívő is — akarva-akaratlanul megfelelkezik Isten képére és hasonlatosságára teremtettségéről, ha úgy gondolja, az általa választottn kívül nincs más létezési mód, nincs más föladat, ha az egyenlőség, a demokrácia jelszavával visszaélve, az értelmiségi szerepvállalást nemkívánatosnak mondja, vagy ha annak teljesülését esetleg módszeresen akadályozza.

Az utópizmus zsákutcájába tévedt polgárt a hagyományról való megfelelkezése miatt morálisan megróhatjuk, illetve az erkölcsi vád terhe alól föl is menthetjük, mondván, hogy a tőle nem függő személytelen körülmények megakadályozták a hagyományra való emlékezésben, vagy a hagyomány sugallta normák betartásában, alkalmazásában. De akár így, akár úgy járunk el, mindkét esetben arról teszünk tanúbizonyságot, hogy szándékunk ellenére magunk is a polgári utópia foglyai vagyunk, magunk is az utópizmus hibájába estünk, hiszen a végső kérdésekben való kiigazodásért a polgárt felelőssé téve, vagy — pozíciójának ismert szűkösségéről való megfelelkezése, azaz e szűkösség normává emelése miatt — róla a felelősséget levéve, a polgárt mi is az emberrel azonosítjuk, tehát az

értelmiségi szerep szükségességét vagy lehetőségét közvetve, kimondatlanul mi is vitatjuk. Csak abban az esetben járunk el helyesen, ha mind a morális szemrehányás hiábavalóságát belátva, mind a személyes felelősség alóli fölmentés indokolatlanságát megértve, a szellemi feladatok vállalásában; vagyis az értelmiségi föllépés megvalósításában keressük a helyzet megoldásának kulcsát.

Azt a kérdést kell most megvizsgálnunk, hogy vajon miért tűnik az előbbi esetben a szellemi feladat vállalása az értelmiségi föllépés megvalósítása — bármit is mondunk vagy gondolunk egyébként vele kapcsolatban — végső soron mégiscsak lehetetlennek, továbbá azt, hogy miként is van az utóbbi esetben reális lehetőségünk a helyzet kulcsának megtalálására, a polgári utópia leküzdésére, az utópizmus szellemi és kultúrtörténeti zsákutcájából való kitörésre. Ha az utópizmus csapdájába esett polgár "lelkére beszélünk", vagy ha a kezeit mosó utópista polgárt "megértjük", vagyis ha a féloldalas, szűkös polgári horizonton belül maradunk, akkor tulajdonképpen Kant kritikai teljesítményét meggondolatlanul félre téve, Isten létét intellektuálisan kezelhető ténynek tekintjük, azaz teocentrikus nézőpontunknak megfelelően a világ dolgainak meg az emberi dolgoknak az alakulását a mindenható isteni akarattal mint a fizikai valóságban ható, intellektuálisan megragadható metafizikai erővel és nem a hagyomány — ismeretszerűen nem mérlegelendő, hanem föltétlenül elfogadandó és hitelesen értendő — igazságával magyarázzuk, amely erőnek az ember mint Isten országának polgára szellemi kezdeményezőképességét, Isten képére és hasonlatosságára teremttségének elvét föladvá passzívan engedelmeskedni köteles. Ha viszont a polgári zsákutca-élmény fölötti meditálással föl hagyva, a szellemi föladat szabad vállalásában, az értelmiségi szerep szuverén megvalósításában ismerjük föl a kibontakozás útját, akkor Isten létének kérdését a személyes 'hit körébe' utalva, és Isten világbeli működésének metafizikai tételét zárójelbe téve, az újkori antropocentrikus szemlélet következetes érvényesítése jegyében az egész világot az Isten képére és hasonlatosságára teremtett és a hagyomány által hitelesített ember belátására bizottnak, rendelkezésére adottnak, a kultúra teljesítményeit pedig kizárólag az ember alkotásának kell tekintenünk. A polgári utópiába torkolló teocentrikus koncepcióból való végleges kilépés és az antropocentrikus szemlélet következetes érvényesítése esetén módunk van belátni, hogy a teremtés, a világ nem az isteni aktivitás eredményeként elgondolt fizikai adottságában, hanem a hagyományt hitelesen képviselő, a transzcendens isteni igazságot történelmében megtapasztaló ember szemléletében mutatkozik értelmes egésznek, kozmosznak vagy univerzumnak, csak ebben az esetben bizonyul az isteni bölcsesség és teremtőerő tükrözőjének.

A középkort jellemző teocentrikus világkép és az újkorban meghirdetett antropocentrikus program kettősségét az a probléma magyarázza, amelyet a szó tulajdonképpeni értelmében társadalmat nem alkotó, a civilizációs mozgásokból magát következetesen kivonni igyekvő, Isten választott népének számító bibliai zsidóság történelmi-kultúrtörténeti tapasztalatának a keresztény vallás közvetítésével a korabeli Európa pogány népeire való átvitele jelentett. Míg a világot a semmiből teremtő, mindenható morális Isten eszméjével megajándékozó bibliai zsidóság Isten létéről és mikéntlétéről nem elmélkedett, hanem történelmi sorsát, ezt a civilizáció történéseitől annyira különböző szent történelmet megélve, el-

szenvedve, Isten létét és mibenlétét újra és újra megtapasztalta, a középkori Európa keresztény hitre tért, vagyis a bibliai hagyománnyal megismerkedő, de magukat a keresztény egyetemesség jegyében a civilizáció hatalmának is alávető és ennek megfelelően az isteni kinyilatkoztatás folyamatában többé már részt nem vevő, hanem üdvösségük kimunkálásán fáradozó lakói a magát eredetileg a történelemben kinyilatkoztató Isten mindenható voltát, a létezés egészének értelmet adó, a világot a lét állapotában tartó képességét az intellektuálisan megalapozott és a hagyományhoz való kapcsolódásáról mit sem tudó filozófia segítségével biztosították, következésképp Istent legalább annyira a dologi világot, illetve az eldologiasodott civilizációt uraló személytelen hatalomnak, mint az emberről gondoskodó, az ő sorsában személyesen érdekelt Atyának gondolták, vagyis a Biblia számára ismeretlen módon, de az adott korban mégis a bibliai hagyomány érvényesítését szolgálva, a világképet teocentrikussá tették.

Bár az újkori antropocentrikus világkép kialakítói magukat az ókori görög és római hagyomány föltámasztóinak gondolták, mégis — számukra ugyan be nem látható módon — a teocentrikus világkép elutasítása, az Isten létéről folyó spekuláció helyébe az emberi tapasztalás állítása a bibliai hagyomány szellemében történt, végső célját tekintve az intellektus és a hagyomány közötti ellentét feloldását, a hagyománnyal összhangba hozott emberi gondolkodás hitelessé tételét szolgálta. Ha nem feledkezünk meg arról, hogy az antropocentrikus fölfogás nemcsak az individualitásával, intellektuális potenciáljával azonosított ember egyetemes mérték voltát, ezt az antik eszmét, hanem az Isten képére és hasonlóságára teremtettség bibliai gondolatát is jelenti, akkor ez az állítás nem is tűnik annyira meglepőnek. Igaz ugyan, hogy az újkori humanizmus által meghirdetett antropocentrikus program mindmáig nem realizálta teljes egészében a benne rejlő lehetőségeket, hogy a korábbi teocentrikus szemléletet véglegesen meghaladnia a mai napig nem sikerült, sőt a XIX. század végétől a humanizmus mély válságáról, századunkban pedig a teocentrikus világkép megújult aktualitásáról, az ember szellemi kezdeményező képességét vitató, az embert porak és hamunak, remegő teremtménynek gondoló középkori mentalitás részleges visszatéréséről lehet beszélni. Ezek a legújabb korban jelentkező zavarok azonban aligha tehetik kérdésessé az újkori antropocentrikus program helyességét, bennük csupán az a nehézség tükröződik, amelyet a fizikai tapasztalásnak a szellemi-kultúrtörténeti tapasztalástól való fogalmi megkülönböztetése jelent. Míg az újkor korábbi századaiban, az újkori humanizmus korábbi megoldásaiban az intellektuálisan leírható fizikai tapasztalás mögött a hagyományban megragadható szellemi-kultúrtörténeti tapasztalat igénye spontán módon teljesült, a jövőben e zavarok leküzdése érdekében annak módszeres és tudatos számbavételére lesz szükség.

Amikor az utópizmus bűvös köréből való kilépés érdekében és a szellemi teljesítményt nyújtani kívánó értelmiségi szerep megalapozása céljából a teocentrikus szemléletmód meghaladására törekszünk, és annak megfelelően a kultúrértékeket az ember alkotásainak mondjuk, akkor megállapításunknak nyilvánvalóan nem negatív, tagadó jellege van, nem azt erősítgetjük, hogy az ember Isten nélkül, az Isten ellenére, magát az Isten helyébe ültetve teremti kultúráját, (az így kirajzolódó ateista álláspont még mindig a meghaladandó teocentrikus koncepción

belől maradna), hanem a zsidó-keresztény hagyományt idézve, azt gondolkodásunkban érvényesítve, valamit pozitívan állítunk, nevezetesen, hogy az Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtette, és hogy ennek az embernek mint Isten teremtményének az antropocentrikus szemléletmód értelmében és a Biblia szellemében elháríthatatlan kötelessége a dolgokhoz képest transzcendens, isteni igazság világbeli képviselője, illetve avégett hiteles elvi-eszmei álláspontok kidolgozása és azoknak a lét normájának, a teremtés rendjének, a hagyománynak megfelelő érvényesítése.

Ez a szellemi-kultúrtörténeti fordulat a kultúrát teljesen újszerűen, de ugyanakkor a zsidó-keresztény hagyománynak tökéletesen megfelelően nem véges dogmatiságukban megragadható civilizációs létesítmények és intézmények vagy intellektuálisan megalapozható teljesítmények összességének mutatja, hanem olyan, a dolgokat és az intellektus lehetőségeit meghaladó szellemi-történelmi tapasztalatnak, amelyben a transzcendens lét igazsága mutatkozik meg, s amely által az ember megtapasztalja a maga — nem a halott dolgokhoz vagy a dolgoknak értelmet adni nem tudó intellektushoz igazodó — természetét, illetve a világnak, a dolgoknak a természetét, értelmét is. Ez a kultúra nem az "istentelen", a maga leszűkült, a hagyományról megfélemedező individuális nézőpontját kizárólagosnak vélő, az — individuális létet megalapozó — hagyományt elutasító és a szónak ebben a értelmében vallástalan ember alkotása, hanem éppen ellenkezőleg, csak a kultúra ilyen tartalmas, a hagyományban gyökerező, hiteles fölfogása, a teocentrikus szemléletmód és az intellektualizmus konvenciójával való szakítás esetén beszélhetünk valóban vallásosságról, élő és a világban ható, magunkat és viszonyainkat megújítani képes hitről. Az az ember tehát, aki az antropocentrikus szemléletet következetesen érvényesíti nem csupán Istennel kapcsolatban tekinti meg nem engedhetőnek az ismeretekből való kiindulást, hanem a kultúra és a természet: a világ egyetlen jelensége esetében sem, mert az így előálló ontikus-kultúrtörténeti fölfogásban minden megismerő megnyilvánulásunkat a — gondolkodásunkat, kérdésfeltevéseinket megelőző — ontikusan átfogó egész, illetve az azt közvetítő hagyomány inspirálja és orientálja.

Az egzisztenciális létre nyitottság és léttapasztaltató kultúrhagyomány kettősségét meg nem különböztető, azt a kegyelem, illetve a gondviselés fogalmában egybemosó teocentrikus szemlélet a hagyománnyal mint a szellemi tájékozódás nélkülözhetetlen föltételével önhibáján kívül szuveréneken nem rendelkező, de a polgári utópia sugallatának engedve, az intézményes tekintélyeket mégis elutasító emberben vagy ateizmust, az Isten elleni lázadást vagy a szubjektíven, önkényesen értett hitnek, valamint az erkölcsnek a nemkívánatos elválasztását idézi elő. A kultúra ontikus és transzcendens fölfogása viszont egzisztenciális nyitottság és kultúrtörténeti léttapasztalás paradox kettősségének intellektuális megvilágítását biztosítja (anélkül, hogy ezáltal a jó és a rossz tudásának képességével, a végső kérdésekben való tetszőleges döntés jogával az embert felruházná), és következésképp az így előálló új helyzetben kinek-kinek kizárólag személyes-individuális belátásától, személyes kérdéseinek harmonikus kezelésére való készségétől függ a hagyomány elfogadása, a hagyomány inspiráló és orientáló erejének alkalmazása.

A kegyelem és a gondviselés személyesen beláthatatlan, a kinyilatkoztatástörténet lezárulását követő állapotra utaló keresztény fogalmával szemben, amely a kultúra szempontjának a civilizáció szempontja általi elfedését mint időlegesen megváltoztathatatlan helyzetet tudomásul veszi (az ószövetség korában a civilizáció szempontja nem bonyolította a kultúra problémáját és ezért ott a kegyelem és a gondviselés fogalmára nem volt szükség), az ontikus kultúrtörténeti fölfogás a hagyomány elismerését és a gondolkodásnak, a magatartásnak a hagyományhoz igazítását - az egzisztenciális nyitottság megléte esetén — szuverén személyes döntésnek, egyszerű személyes vállalás kérdésének tekinti. Bárki bármikor elismerheti, hogy ember létére ő sem több, mint a teremtett lények egyike, és természetesen semmi akadályja nincs annak a belátásnak, hogy minden ember Isten képére és hasonlatosságára teremtett, mindenkiben jelen lehet az igazság életbeli érvényesítésének az igénye, de csak az igénye. Mivel ezen igény teljesülésének a dolog természetéből adódóan az egyén személyes lehetőségeit gyakran meghaladó szellemi föltételei vannak, a normális esetben mindannyiunkban jelen lévő igény messze nem egyenlő mértékben elégülhet ki, sőt az emberek nagyobb részének élete a lét, a hagyomány, a teremtés rendje szerint úgy alakul, hogy benne a istenképmasság mozzanata, az igazság életbeli érvényesítése csak másodlagos szerepet játszik. Nincs ebben semmi különös, és nincs ebben semmi nyugtalanító. Ahogy az emberek nem egyenlő mértékben rendelkeznek tulajdonnal, ahogyan "Isten akaratából" kinek több, kinek kevesebb vagyona van, noha minden embernek egyenlő mértékben természeti joga a vagyonnal rendelkezés, úgy nem mindenki egyenlő mértékben képes vagy hajlandó a szellemi teljesítményre, jóllehet mindenki egyaránt Isten képére és hasonlatosságára teremtett. Az igazság életbeli érvényesítését vállaló arisztokratikus értelmiségi és az annak csupán — igaz, mélyen megélt, személyes — igényét magában hordozó polgár ontikus kettőssége a teocentrikus gondolkodás meghaladása, a polgári utópia zátkucájából való kitörés, a hagyomány ontikus kezelése esetén nem vezet szellemi-kulturális zavarokhoz, a hagyomány lázadó elutasításához, hiszen a hagyományt ettől kezdve minden, az antropocentrikus szemléletet következetesen realizáló polgár személyes ügyének érezheti, illetve segítségével a jelenségek és a dolgok összességét magyarázhatja, s következőképp a szellemi szerepvállalástól való tartózkodását — ha úgy döntött, hogy attól szellemi teljesítőképesség vagy vállalkozó kedv híján tartózkodik — személyes döntésének tekintheti.

Teocentrikus pozíción állnak a bibliai hagyományt, a kinyilatkoztatást őrző egyházak is, annak ellenére, hogy a teocentrikus felfogás nem igazán harmonizál a bibliai hagyománnyal, hiszen a polgár és az arisztokratikus értelmiségi ontikus kettősségét az egyetemesség nevében vállaló, de a létnormákat — az emberi természetet és világ természetét — intellektuálisan megvilágítani még nem tudó keresztény társadalomban csak a teocentrikus gondolkodás intellektualista koncepciójának a közvetítésével oldható meg a hagyományra emlékezés-emlékeztetés, a hagyomány őrzése. (A bibliai zsidóság, a kiválasztott nép, mely magát a hagyományt értő és vállaló Sém leszármazottjának tekintette, Hám leszármazottjait, a termékenységmítoszoknak hódoló kánaánitákat, vagyis a polgárokat nem fogadta be körébe, azokat tisztátalanoknak, pogányoknak tartotta.) A magának illetéktele-

nül arisztokratikus értelmiségi szerepet vindikáló, a voltaképpeni értelmiségi szerepvállalást viszont erőszakosan megakadályozó utópista polgárral szemben a polgárhoz hasonlóan teocentrikus alapon álló egyház nem tehető felelőssé a jelenlegi helyzetért, hiszen a keresztény egyház sosem tulajdonított magának szellemi kezdeményező szerepet, sosem pályázott teokratikus pozícióra, föladatát kezdettől fogva a hagyományőrzésre korlátozta. Még a teocentrikus világkép középkori virágzása idején is csak az történt, hogy a létrejövő új szellemi teljesítményeket az egyház saját érdeklődési körébe vonta, tanításának részévé tette, az újkorban pedig az egyház mint rajta kívülállóhoz, tőle különbözőhöz utólagosan igazodott a világi gondolkodás új eredményeihez. A hagyományőrző egyház sosem a maga eredményeit, a maga megoldásait ajánlotta a szellemi értékeket teremteni hivatott értelmiséginek, hanem a hagyomány tisztaságáról gondoskodva, megteremtette és folyamatosan fönntartotta az alkotómunka szellemi föltételeit. Mint eddig minden szellemi teljesítmény létrehozása, az utópizmus zsákutcájába torkolló teocentrikus szemléletmód meghaladása és az ontikus kultúrtörténeti szemlélet érvényesítése is értelmiségi föladat, a szerepét ténylegesen betölteni képes és hajlandó értelmiséginek kell azzal megbirkóznia.

A mára szellemileg kiüresedett teocentrikus koncepció köréből kilépő, a teizmus-ateizmus hasadást meghaladó és szellemi vállalkozása során a hagyományból kiinduló értelmiségi természetes módon értékeli, elismeri az egyházi hagyományőrzés teljesítményét, tevékenysége közben támaszkodik arra, hiszen a hagyomány híján, pusztán intellektuális úton nem alapozhatná meg saját értelmiségi szerepét, nem kezdeményezhetné a szellemileg steril polgári állapotból való kiemelkedését. De ugyanez az értelmiségi nem tévesztheti szem elől, hogy a szellemi szerepvállalástól programszerűen tartózkodó egyház a jelen helyzetben maga is a polgári utópia foglya, hogy az egyház hagyományőrző szerepe betöltése érdekében — a kultúrtörténetnek, az igazság történelmi megtapasztalásának a rendje szerint — a jelen állapotban kénytelen elszenvadni az istenképmásságh elhomályosulását. Az európai gondolkodás rendjét kétezzer éve befolyásoló teocentrikus szemléletmód meghaladása mint újszerű szellemi megoldást igénylő változtatás nem várható a hagyományőrzésre berendezkedett egyháztól. De miután a teocentrikus szemléletmód mint sajátos intellektuális konstrukció nem számít a keresztény hagyomány megváltoztathatatlan elemének, arra sem kell gondolnunk, hogy a teocentrikus szemlélethez az egyház föltétlenül ragaszkodna, és az értelmiségi szerepvállalás megújításának, az antropocentrikus szemlélet következetes érvényesítésének a programját mindenáron elutasítaná.

Ha a teocentrikus beállítottság végső következményeként előálló polgári utópia bűvös köréből való kilépést és az ontikus kultúrtörténeti szemléletmód elfogadását attól várjuk, hogy a szellemi-kulturális lázadás állapotában lévő polgárban az emberi természettel való szembekerülést, a létigazság elárulását tudatosítjuk, mint ahogy azt nemrég kiadott, *Az igazság ragyogása* kezdetű enciklikájában II. János Pál tette, akkor még mindig az erkölcsi megrovás, a szuggesztív személyes ráhatás pozíciójában maradunk, a polgárt szellemi feladat elé csak akkor állítjuk, csak akkor tapasztaltatjuk meg vele kezdeményezésünk szellemi jellegét, ha az utópista gondolkodás logikáját elutasítva, sikerül vele beláttatnunk, hogy a jelen

kultúrtörténeti helyzetnek ő maga az első számú szenvedő alanya, hogy úgynevezett osztályuralma, amelyet a szellemi kezdeményezések elfojtása árán hisztériásan védelmez, csak sovány vigasz, csak szálnalmas kárpótlás ahhoz a gyötrelmes helyzethez képest, amelyet a szellemi igényeknek, az igazságvágynak a polgári lét körén belüli történelmi kielégítetlensége, a természetes értelmiségi ambíciók reménytelensége jelent, és amely értelmetlen állapotnak — az igazság történelmi megtapasztalásának, a kultúrtörténeti értelemteljesülési folyamatnak a részeként — a létnormákba, a teremtés rendjébe való időleges történelmi méretű belezavarodás az oka. A két évszázada tartó és minden jel szerint ma a végéhez közeledő szellemi-kulturális lázadásnak, ennek az önmagában véve értelmetlen állapotnak az a kultúrtörténeti értelme, hogy elszenvedése árán sikerül — ontikus megalapozottságát immár a személyes-individuális belátás körébe vonva — megújítani azt az arisztokratikus értelmiségi szerepet, amely a lét rendje szerint a legújabb korig mindig is kísérte a keresztény társadalmat, de amely szerep korábban, a teocentrikus-intellektualista koncepción belül csak az egzisztenciális nyitottság individuális érvényesítésének korlátozása árán, vagyis a hagyomány szellemének ugyan megfelelő, de intézményes tekintélyek elfogadtatása útján realizálódott. A jelen helyzet megoldásának kulcsa az, hogy a szellemi-kultúrtörténeti problémák ontikus teljességét átlátva, tehát a polgári létállapotnak megfelelő ideologikus elfogultságoktól már szabadon képesek legyünk az értelmiségi szerepnek — egyelőre még a teocentrikus koncepción belüli — irracionális tagadásából kilépni, és beláttatni ontikus-kultúrtörténeti alapon végrehajtandó megújításának értelmességét.